

*Pereyaslav-Khmenytskyi Hryhorij Skovoroda Pedagogical University
Ukraine, Kyiv region, Pereyaslav-Khmelnytskyi, Sukhomlynskyi Street 30,
08401
e-mail: tarapon_o@mail.ru*

УДК 94(477) «18»: 394.92

ЛИСТУВАННЯ МІЖ Я. ГОЛОВАЦЬКИМ І О. ДУХНОВИЧЕМ ЯК ДЖЕРЕЛО ОСОБИСТОЇ СПІВПРАЦІ

Світлик Н. М.

Приватні листи – важливе джерело для дослідника. Вони несуть у собі велику наукову вартість. Особливо цінними вони є для вивчення спадщини відомих історичних постатей, адже в листах дуже часто культивувалися думки, які інколи не втілювалися в наукових працях. У статті проаналізовано приватне листування двох відомих особистостей ХІХ ст. – Якова Головацького і Олександра Духновича, які жили і працювали в Галичині та Закарпатті відповідно – українських регіонах, що входили до складу Австрійської імперії.

Мета статті – показати її документально підтвердити джерельну вартість епістолярної спадщини, а також на основі аналізу листування Я. Головацького і О. Духновича відобразити шляхи культурного єднання українських земель.

Автор статті пропонує характеристику листування учених, виділення тематики епістолярію, значення останнього для встановлення приватної співпраці та культурного розвитку. Особливу наукову вартість складають архівні матеріали. Автори досліджуваних листів зачіпали надзвичайно важливі проблеми, як от мадяризація інтелігенції Закарпаття, колонізаційні впливи на суспільне життя в Галичині і, як наслідок, швидке поширення там русофільських настроїв. У проаналізованих листах знаходимо багато відомостей, що стали підтвердженням існування тісних контактів по обидва боки Карпат; листування закарпатців з галичанами певною мірою відроджувало культуру й освіту краю.

Ключові слова: листи, епістолярне спілкування, мадяризація, русофільство, Закарпаття, Галичина, взаємини.

ПЕРЕПИСКА МЕЖДУ Я. ГОЛОВАЦКИМ И А. ДУХНОВИЧЕМ КАК ИСТОЧНИК ЛИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Свитлык Н. М.

Частные письма – важный источник для исследователя. Они несут в себе большую научную ценность. Особенно ценными они являются для изучения наследия известных исторических фигур, ведь в письмах очень часто культивировались мысли, которые никогда не воплощались в научных трудах. В статье проанализирована частная переписка двух известных личностей XIX в. – Якова Головацкого и Александра Духновича, которые жили и работали в Галичине и Закарпатье соответственно – украинских регионах, входивших в состав Австрийской империи.

Цель статьи – показать и документально подтвердить эмпирическую стоимость эпистолярного наследия, а также на основе анализа переписки Я. Головацкого и А. Духновича показать пути культурного единения украинских земель.

Автор статьи предлагает характеристику писем ученых, выделение тематики эпистолярия, значение последнего для установления частного сотрудничества и культурного развития. Особую научную ценность составляют архивные материалы. Авторы исследуемых писем затрагивали важнейшие проблемы, такие как мадьяризация интеллигенции Закарпатья, колонизационные влияния на общественную жизнь в Галичине и, как следствие, быстрое распространение там русофильских настроений. В проанализированных письмах находим много сведений, что стали подтверждением существования тесных контактов по обе стороны Карпат; переписка закарпатцев с галичанами в определенной степени возрождала культуру и образование края.

Ключевые слова: *письма, эпистолярное общение, мадьяризация, русофильство, Закарпатье, Галичина, отношения.*

CORRESPONDENCE BETWEEN Y. HOLOVATSKYI AND O. DUKHNOVYCH AS THE SOURCE OF PERSONAL COOPERATION

Svitlyk N. M.

Private letters – an important source for researchers. They carry great scientific value. They are especially valuable for studying the heritage of famous historical figures, because the letters are often cultivating thoughts that sometimes are not embodied in the scientific works. This essay

offers to immerse into private correspondence of two famous personalities of the nineteenth century – Yakiv Holovatskyi and Olexander Dukhnovych who lived and worked in Galicia and Transcarpathia respectively – Ukrainian regions that were part of the Austrian Empire.

The purpose of the article is to show and to document the source value of epistolary heritage and by analyzing the correspondence between Y. Holovatskyi and O. Dukhnovych, to show the ways of cultural unity of Ukrainian lands.

The author offers a description of correspondence between scientists, subjects of it, for the establishment of private co-operation and cultural development. The archives are the subject of special scientific value. The authors of the studied letters discussed extremely important issues, such as magyarization of intelligentsia of Transcarpathia, the influence of polonization on public life in Galicia and, as the consequence – rapid spread there russophile sentiments. In the analyzed letters we find a lot of information that were proof of the existence of close contacts on both sides of the Carpathians; correspondence between people of Transcarpathia and Galicia to certain extent revived culture and education in the Region.

Keywords: *letters, epistolary communication magyarization, russophilia, Transcarpathia, Galicia, relationships.*

Постановка проблеми. На тлі соціально-економічних потрясінь в Україні як ніколи актуальними стають проблеми вивчення міжрегіональної співпраці, адже історичний дискурс у багатовікові традиції соціально-економічного та культурного єднання українських земель, нагадує нам і сьогодні, наскільки міцними є зв'язки регіонів країни. Оцінити один із аспектів міжрегіонального культурного єднання пропонує дана стаття. Проблема культурних взаємин інтелігенції Закарпаття і Галичини не нова, проте актуальна і в наш час. У досліджуваний період дані регіони адміністративно входили до Австрійської імперії (з 1867 р. – Австро-Угорської) і були як політично, так і культурно відділені від інших українських земель. Тому великого значення мало їх культурне єднання між собою. Міжрегіональна співпраця втілювалася тоді в особистих приватних взаєминах місцевої інтелігенції, інституційне співробітництво лише зароджувалось. Саме тому для глибокого дослідження окресленої проблеми значну джерельну вартість несе приватне листування. Деякі листи, які зберігаються у фондах архівів та рукописних

відділах бібліотек, ще й досі не є дослідженими і потребують опрацювання. Лист, як джерело приватного характеру, є для дослідника корисним і необхідним. Листи завжди несли в собі ґрунтовну інформацію про особисте: симпатію чи антипатію до респондента, характер відносин між ними, а, отже, і глибину чи поверховість культурних взаємин між суспільствами, представниками яких є автори листів. Саме тому особисте листування між закарпатськими і галицькими вченими є важливим для дослідження взаємодії по обидва боки Карпат.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема культурних і наукових контактів Закарпаття і Галичини вельми багатогранна і цікава для дослідження. В історичній літературі вона порушувалася неодноразово, але й досі не втратила своєї актуальності. Перші ластівки таких досліджень з'явилися ще на зламі ХІХ–ХХ ст. Так, до прикладу, в 1898 р. Володимир Гнатюк, відомий дослідник Закарпаття і один з найактивніших творців і учасників культурної співпраці по обидва боки Карпат, видав ґрунтовну статтю «Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів». У ній дав глибоку оцінку зародження і розвитку культурних контактів між русинами Австрійської імперії [1, с. 162–178].

На початку ХХ ст. проблему культурної співпраці почали досліджувати Кирило Студинський, Іван Созанський. Так, у 1908 р. у Львові вийшла друком публікація І. Созанського «Олександр Духнович», в якій автор чи не вперше зачепив питання зв'язків О. Духновича з галицькою інтелігенцією [21].

У цей же час з'явилися й перші дослідження епістолярної спадщини галицьких і закарпатських вчених. Вже згадуваний В. Гнатюк опублікував на сторінках «Літературно-наукового вісника» листи, йому адресовані. У 1905 р. Кирило Студинський видав монографію у 600 сторінок «Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850–62», а в 1909 р. – другу частину цієї монографії – «Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835–49». К. Студинський зібрав усю епістолярну спадщину Я. Головацького, в тому числі й адресовані йому листи із Закарпаття. Серед основних адресатів знаходимо прізвища відомих закарпатських учених О. Духновича, І. Раковського, В. Добрянського, М. Маркоша та інших [23].

Починаючи з 1920-х рр. перші дослідження культурних взаємин по обидва боки Карпат з'являються і на Закарпатті. У 1923 р. на сторінках наукового збірника «Просвіта» вийшла стаття мукачівського священика Глеба Кинаха «Матеріали до історії зносин Подкарпатської Русі з Галичиною в XIX віці», де було опубліковано листи галицького вченого Б. Дідицького до відомого закарпатського етнографа А. Кралицького [8, с. 115–121]. Через рік на сторінках цього ж видання свою ґрунтовну статтю «Олександр Духнович і Галичина» видав Кирило Студинський. У цій публікації автор детально проаналізував зв'язки О. Духновича з галицькою інтелігенцією та його роль у налагодженні культурних контактів [22, с. 28–103]. У 1927 р. вийшли публікації «Подкарпатські русини на культурній місії у русинов галицьких при кн. XVIII на поч. XX ст.», та «Письма О. Духновича кь Я. Головацькому» М. Демка.

Проблема культурних взаємин між Закарпаттям і Галичиною вивчалась і в радянські часи. Найбільш плідно цією проблематикою займалися Олена Рудловчак, Микола Мушинка, Михайло Кравець, Петро Лісовий та інші. Починаючи з 1990-х рр. до нашого часу вона не втрачає актуальності. Особлива увага приділяється епістолярній спадщині галицьких і закарпатських вчених. Однак дуже багато джерельного матеріалу залишається ще не вивченим, а, отже, мають місце неточності в трактуванні характеру особистих взаємин інтелігенції по обидва боки Карпат.

Мета статті – показати і документально підтвердити джерельну вартість епістолярної спадщини, а також на основі аналізу листування Я. Головацького і О. Духновича показати шляхи культурного єднання українських земель. Автор статті пропонує характеристику листів вчених, аналіз їхньої тематики, показує значення для встановлення приватної співпраці та культурного розвитку.

Слід одразу звернути увагу на те, що вся кореспонденція доволі різна за змістом і характером. Серед листів є і великі, з масою інформації, і короткі повідомлення. Основні теми, притаманні для більшої частини тогочасної епістолярії, це: книгообмін і пов'язані з ним проблеми; суперечки навколо

літературної мови русинів; аналіз основних аспектів культурного життя населення Закарпаття; обговорення необхідності співпраці та можливостей обміну культурним і науковим досвідом тощо.

Варто зауважити про складнощі, пов'язані з вивченням епістолярної спадщини. Мова йде про погану збереженість оригіналів листів. Зокрема, дуже багато кореспонденції є втраченою для дослідників, інша частина зберігається у вкрай несприятливих умовах, що унеможлиблює її опрацювання. Особливо це стосується листів, адресованих на Закарпаття, де вони не могли зберігатися через протидію угорської влади.

Приватне листування О. Духновича і Я. Головацького стало одним із перших епістолярних спілкувань у досліджуваній період. Їх особиста переписка представлена близько 30 листами. Олександр Духнович (1803–1865) – вчений, культурно-освітній і громадсько-політичний діяч Закарпаття, канонік Пряшівської єпархії, активний учасник культурної співпраці по обидва боки Карпат. Творити літературні тексти почав угорською мовою і латиною. Відколи зорієнтувався на Росію, писав «язичієм». У 1847 р. він видав свою першу книгу – карпаторуський буквар під назвою «Книжица читальная для начинающих». О. Духнович намагався активізувати формування в закарпатських русинів національної свідомості шляхом дослідження їх історії. Його головною історичною працею є «Истинная история Карпато-Россов». О. Духнович – автор багатьох віршованих творів, двох п'єс «Добродетель превышает богатство» (1850), «Головний тарабанщик» (1863). Свої статті й вірші друкував у «Зорі Галицькій» (Львів), «Віснику» (Відень), «Церковній газеті» (Будапешт), «Слові» (Львів). Все, що написав народною мовою, є кращим з його спадщини [2; 14; 15].

Яків Головацький (1814–1888) – галицький суспільно-політичний діяч, вчений, професор Львівського університету, український лінгвіст, етнограф, фольклорист, історик, поет. Співзасновник об'єднання «Руська трійця», співавтор збірника «Русалка Дністровая», учасник Собору українських вчених у Львові у 1848 р. У 1848–1867 рр. – професор «руської мови і словесності» (української мови та літератури) у Львівському університеті. У 1858–1859 рр. займав посаду

декана філософського факультету, у 1862–1864 рр. – ректора університету. Під впливом Михайла Погодіна перейшов на москвофільські позиції, за що був у 1841 р. відзначений званням академіка Санкт-Петербурзької АН. У 1868 р. переїхав до Росії, зложив із себе духовний сан і перейшов у православ'я. У цьому ж році очолив Віленську археографічну комісію, а з 1871 р. – і Тимчасову комісію зі створення Віленської публічної бібліотеки і музею [12; 13].

Познайомились Я. Головацький і О. Духнович у 1853 р., коли останній їздив у Галичину на лікування. Спілкування між ними з невеликими перервами тривало майже 8 років. Оригінали їх приватних листів зберігаються у відділі рукописів бібліотеки ім. В. Стефаніка у Львові, у фонді Головацького. Зокрема, там зберігається 28 листів О. Духновича до Я. Головацького, 2 листи Я. Головацького до О. Духновича, а також рахунки за надіслані книги, телеграми тощо. Загальний обсяг матеріалів – 68 аркушів.

Основні теми, які піднімалися в листуванні Я. Головацького і О. Духновича, стосувалися книгообміну та розповсюдження львівської періодики на території Закарпаття, видавництва книг тощо. Зі змісту листів констатуємо достатньо налагоджений на той час книгообмін, бачимо прагнення обох адресатів до співпраці в цій сфері. Так, в одному з перших листів від 7 травня 1853 р. О. Духнович висловлює подяку за надіслані йому книги та інформує Я. Головацького про видавництво книг на Закарпатті.

О. Духнович пише: «...то уже давно было моимъ намерениемъ чтобъ для воспитанія сердца такія издавалися книжечки, и сегоради такая и у насъ первая издалася, кого ныне zde приключаяю» [5, арк. 3]. У цитаті мова йде про видану О. Духновичем книгу «Хлебъ души или набожныя молитвы и песни для восточныя церкви православныхъ христіань». До цього листа також прикріплена картка, зміст якої свідчить про налагоджений книгообмін через Карпати. На цій картці О. Духнович писав: «...засылаю такожде 6. Букварей по цене 10 крайцерей. Любезну Другу Якову Головацкому Профессору въ Львовь. Духнович» [5, арк. 4].

Окрему групу становлять кореспонденції, в яких О. Духнович аналізує культурне життя русинів Закарпаття.

У своїх листах він наголошує на вкрай низькому освітньому і культурному рівні життя на Закарпатті, вказує на відсутність власних освітніх установ, періодичних видань. До прикладу, у листі від 25 травня 1853 р. О. Духнович так оцінює культурний розвиток всіх без винятку закарпатських русинів: «Брате! У насъ читательство вельми слабое, книги куповати не обыкли еще наши, даже и сами священники, наибольше даромъ, роздаваю, чтобы привыкали помалу... всі русины жебраки, имь не помагають ничто, кроме школы, а людей неть на тое способных, и хотяй были бы про скудость не можуть содержаться» [5, арк. 8].

Поряд з аналізом освіти і культури русинів у своїх листах О. Духнович не раз згадує і проблему мадяризації закарпатського населення. Саме мадяризаційні заходи угорської влади, на думку О. Духновича і більшості тогочасної інтелігенції, були основною перепоною на шляху прогресивного розвитку освіти і науки краю. У згадуваному вище листі О. Духнович про проблему мадяризації пише так: «Нашъ намесникъ Коць для русиновъ по руски выдаваеъ разположения, тоже и сам по руски подписуеъся, можно тое подкрепить нашихъ, но неть надии, бо дуже смадяршилися, все русское имь простое видится, и читати не хотять бо незнають, а учитися не будеть. Священники дома съ женами, и детьми по мадярски мондикають, бо то ихъ просвещение есть...» [5, арк. 9–10].

В одному зі своїх наступних листів, написаному 20 травня 1860 р., О. Духнович описує мадяризацію в краї ще красномовніше: «У насъ мадяризм ростеть и распространяеться голосно, все убираються по мадярски, и черкають острогами, слова не слышатъ иного кроме мадярского; а наши Русины не лишень помагають, но и предводительствуютъ имь, и самъ мадярского языка на Гимназии здешной Учитель есть руський священникъ!» [23, с. 496]. У цьому ж листі знаходимо згадку О. Духновича про те, що не всі русини повністю змадярилися. Зокрема, автор листа констатує: «Но еще суть и благоуверные Русины, но техъ хотя не много однакожь такихъ что за ребро дадутся повисити за русчизну. – Читають книги, говорятъ публично, и не стыдятся выступатьъ где нибудь по руски» [23, с. 496].

Окрему групу становить кореспонденція, в якій порушуються проблеми мови. З їх змісту чітко проступає москвофільська орієнтація О. Духновича. Суперечки навколо літературної мови були головним каменем спотикання у зносінах галицької і закарпатської інтелігенції. Москвофільство як система поглядів і переконань мало своїх прихильників і в Галичині, до прикладу, згадуваного вже Я. Головацького. Проте значно більшого поширення воно набуло на Закарпатті, де в середині XIX ст. майже вся інтелігенція орієнтувалася на Москву, виступала за російську мову в літературі. У своїх листах О. Духнович не раз писав про необхідність введення в літературу русизмів і не сприймав української мови, вважаючи її галицьким діалектом з домішками полонізмів. Так, у листі від 22 вересня 1853 р., захищаючи москвофільство, О. Духнович писав: «... мы токмо сим способом одно быть можемъ тело и душа; бо не понимаєте на колико наши страхаються вашей простонародной литературы!» [23, с. 90].

Листи, в яких ішлося про мовні суперечки, показують О. Духновича у неприглядному світлі. Спочатку він радить писати на церковнослов'янській мові та переконує, що русинам треба зближатися. Згодом вже зауважує, що закарпатські русини не розуміють тієї мови, якою пишуть галичани. А ще через деякий час відверто пропагує москвофільство. Відомий галицький діяч початку XX ст. К. Студинський так писав про москвофільські погляди О. Духновича: «Ми не в силі назвати інакше сего його виступу против народної мови як – нікчемностию, безпримірною і неможливою в яким небудь іншим народі» [22, с. 103].

Через Я. Головацького О. Духнович підтримував стосунки з іншим відомим галицьким діячем середини XIX ст. – Б. Дідицьким, редактором видань «Слово» і «Галичанин». У своїх листах до Я. Головацького О. Духнович не раз згадував про свою співпрацю з Б. Дідицьким, із яким познайомився в 1853 р. Співпрацювали вони переважно у сфері поширення на Закарпатті галицької періодичної літератури, продажу книг тощо. Інтенсивного листування між ними не було. Ми зустрічаємо лише один лист О. Духновича до Б. Дідицького, але з його змісту видно, що контакти між цими діячами були доволі усталеними.

Лист написаний 3 червня 1859 р. У ньому О. Духнович інформує Б. Дідицького про розпродаж книг останнього на Закарпатті й порушує проблему низького культурного рівня населення краю. Зокрема О. Духнович пише: «Продаж книжицы твоей лихо идетъ; книгу не нужно никому... Братъ, мой, мы упадаемъ и Богъ вестъ, двинемся ли когда нибудь. Я мало питаю надежды по тому, что у нашихъ нить охоты къ наукамъ и не можна ободрити духа просвети, лень учиться, то есть тяжество» [4, арк. 72–73].

Як бачимо, автори досліджуваних листів зачіпали надзвичайно важливі проблеми, як от мадяризацію інтелігенції Закарпаття, колонізаційні впливи на суспільне життя в Галичині і, як наслідок, швидке поширення там русофільських настроїв. Починаючи з 1870-х рр. русофіли поряд з народовцями претендували на провід українського руху. Вони висловлювали два різні погляди на майбутнє українців. Так, тісно пов'язане з релігійно-монархічними та культурними традиціями середньовіччя, русофільство було спрямоване на консервацію оберненого в історичне минуле староруського «архетипу». Натомість сформоване під впливом культурної експансії Наддніпрянської України «народовство» прагнуло консолідації української нації на всьому етнічному просторі по різні сторони австро-російського кордону.

Висновки. Отже, роль епістолярію як джерела вивчення взаємовідносин між закарпатською і галицькою інтелігенцією, безумовно, велика. У проаналізованих нами листах знаходимо багато відомостей, що стали підтвердженням існування тісних контактів по обидва боки Карпат. Листування закарпатців з галичанами певною мірою відроджувало культуру й освіту краю. Звичайно, що культурні контакти між Закарпаттям і Галичиною не обмежувалися однією тільки кореспонденцією, а виливались і в наукову співпрацю.

Список використаних джерел

1. Гнатюк В. Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів / Володимир Гнатюк // Літературно-науковий вісник. – 1898. – Т. 7. – Кн. 9. – С. 162–178.
2. Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (3 давніх часів до початку ХХ ст.) / Дмитро Данилюк. – Ужгород, 1997. – 289 с.

3. Демко М. Письма О. Духновича кь Я. Головацькому / Михайло Демко. – Мукачево: Книгопечатня «Реформь», 1927. – 64 с.
4. Дідицький Богдан. Кореспонденція // Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника. – Ф. 318 (Н.Д.). – Спр. 72. – 125 аркушів.
5. Духнович Олександр. Листи до Головацького Я.Ф. (1853–1861) // Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника. – Ф. 148 (Гол.). – Спр. 7. – 68 аркушів.
6. Духнович О. Кореспонденція з Пряшева / Олександр Духнович // Зоря Галицка. – 1852. – Ч. 50. – С. 498–499.
7. Зубрицький Д. Наш Духнович / Денис Зубрицький. – Пряшів, 1923. – 24 с.
8. Кинах Г. Матеріали до історії зносин Подкарпатской Руси з Галичиною в ХІХ віці / Глеб Кинах // Науковий збірник «Просвіти». – Рочн. II. – 1923 р. – С. 115–121.
9. Листи О. Духновича до Я. Головацького // Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді на рік 1924. – Ужгород, 1924. – С. 95–103.
10. Листування з замовниками в Угорщині про пересилання книжок // ЦДіА у Львові. – Ф. 12. – Оп. 2. – Спр. 1164. – 20 аркушів.
11. Магочі П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / Павло-Роберт Магочі. – Ужгород, 1994. – 296 с.
12. Матисякевич З. Український історик Я. Головацький / З. Матисякевич. – Львів: Літопис, 2002. – 152 с.
13. Олашин М. До питання про наукову діяльність Я. Головацького / Микола Олашин // Дар служити науці. Науковий збірник на пошану проф. В. Задорожного. – Ужгород: «Патент», 2001. – С. 40–50.
14. Олександр Духнович: Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1995. – 283 с.
15. Олександр Духнович – визначний педагог, мислитель і громадсько-політичний діяч Закарпаття. – Ужгород, 2003. – 336 с.
16. Панькевич І. Подкарпатські русини на культурній місії у Русинів галицьких при конці ХVІІІ и початком ХІХ ст. / Іван Панькевич // Підкарпатська Русь. – 1927. – Ч. 9. – С. 205–211; Ч. 10. – С. 228–231.
17. Рудловчак О. З епістолярної спадщини О. Духновича / Олена Рудловчак // Дукля. – 1983. – № 2. – С. 49–63.
18. Рудловчак О. З невідомих рукописів Духновича (про 8 невідомих листів Духновича до Я. Головацького та частина одного з цих листів) / Олена Рудловчак // Дукля. – 1958. – № 2. – С. 191–192.

19. Світлик Н. Епістолярна спадщина як джерело вивчення культурних контактів Закарпаття і Галичини (1848–1918) / Неля Світлик // Науковий вісник УжНУ. Серія історія. – Вип. 24. – Ужгород, 2010. – С. 198–207.

20. Світлик Н. Культурні контакти між західноукраїнськими землями середини XIX – початку XX століття / Неля Світлик // Питання історії України. Збірник наукових праць. – Том 13 – Чернівці, 2010. – С. 231–237.

21. Созанський І. Олександр Духнович / Іван Созанський. – Львов, 1908. – 24 с.

22. Студинський К. Александер Духнович і Галичина / Кирило Студинський // Науковий збірник «Просвіта». – Рочник 3. – 1924. – С. 28–103.

23. Студинський К. Кореспонденція Я. Головацького в літах 1850–1862 / Кирило Студинський // Збірник філологічної секції НТШ. – Т. 8–9. – Львів, 1905. – 592 с.

24. Студинський К. Матеріали до історії культурного життя в Галичині в 1775–1857 рр. Замітки и тексти (наклад НТШ) / Кирило Студинський. – Львів, 1920. – 225 с.

References

1. Hnatiuk V. Prychynok do istorii znosyn halytskykh i uhorskykh rusyniv / Volodymyr Hnatiuk // Literaturno-naukovyi visnyk. – 1898. – Т. 7. – Кн. 9. – С. 162–178.

2. Danyliuk D. Istoriia Zakarpattia v biohrafiiakh i portretakh (Z davnikh chasiv do pochatku XX st.) / Dmytro Danyliuk. – Uzhhorod, 1997. – 289 s.

3. Demko M. Pisma O. Dukhnovicha k Ya. Golovatskomu / Mikhaylo Demko – Mukachevo: Knigopечатnya «Reform», 1927. – 64 s.

4. Didytskyi Bohdan. Korespondentsiia // Viddil rukopysiv LNB im. V. Stefanyka. – F. 318 (N.D.). – Spr. 72. – 125 arkushiv.

5. Dukhnovych Oleksandr. Lysty do Holovatskoho Ia.F. (1853–1861) // Viddil rukopysiv LNB im. V. Stefanyka. – F. 148 (Hol.). – Spr. 7. – 68 arkushiv.

6. Dukhnovych O. Korespondentsiia z Priasheva / Oleksandr Dukhnovych // Zoria Halytska. – 1852. – Ch. 50. – С. 498–499.

7. Zubrytskyi D. Nash Dukhnovych / Denys Zubrytskyi. – Priashiv, 1923. – 24 s.

8. Kinakh G. Materiali do istoriyi znosin Podkarpatskoy Rusi z Galichinoyu v KhIKh vitsi / Gleb Kinakh // Naukoviy zbornik «Prosviti». – Rochn. II. – 1923 r. – С. 115–121.

9. Lysty O. Dukhnovycha do Ya. Holovatskoho // Naukovyy zbirnyk tovarystva «Prosvita» v Uzhhorodi na rik 1924. – Uzhhorod, 1924. – S. 95–103.
10. Lystuvannya z zamovnykamy v Uhorshchyni pro peresylannya knyzhok // TsDiA u Lvovi. – F. 12. – Op. 2. – Spr. 1164. – 20 arkushiv.
11. Mahochi P.R. Formuvannya natsionalnoyi samosvidomosti: Pidkarpatska Rus (1848–1948) / Pavlo-Robert Mahochi. – Uzhhorod, 1994. – 296 s.
12. Matysyakevych Z. Ukrayinskyi istoryk Ya. Holovatskyi / Z. Matysyakevych. – Lviv: Litopys, 2002. – 152 s.
13. Olashyn M. Do pytannya pro naukovu diyalnist Ya. Holovatskoho / Mykola Olashyn // Dar sluzhyty nautsi. Naukovyy zbirnyk na poshanu prof. V. Zadorozhnoho. – Uzhhorod: «Patent», 2001. – S. 40–50.
14. Oleksandr Dukhnovych: Bibliografichnyy pokazhchyk. – Uzhhorod, 1995. – 283 s.
15. Oleksandr Dukhnovych – vyznachnyy pedahoh, myslytel i hromadsko-politychnyy diyach Zakarpattya. – Uzhhorod, 2003. – 336 s.
16. Pankevych I. Podkarpatski rusyny na kulturniy misiyi u Rusynov halytskykh pry kontsy XVIII y pochatkom XIX st. / Ivan Pankevych // Pidkarpatska Rus. – 1927. – Ch. 9. – S. 205–211; Ch. 10. – S. 228–231.
17. Rudlovchak O. Z epistolyarnoyi spadshchyny O. Dukhnovycha / Olena Rudlovchak // Duklya. – 1983. – № 2. – S. 49–63.
18. Rudlovchak O. Z nevidomykh rukopysiv Dukhnovycha (pro 8 nevidomykh lystiv Dukhnovycha do Ya. Holovatskoho ta chastyna odnoho z tsykh lystiv) / Olena Rudlovchak // Duklya. – 1958. – № 2. – S. 191–192.
19. Svitlyk N. Epistolyarna spadshchyna yak dzherelo vyvchennya kulturnykh kontaktiv Zakarpattya i Halychyny (1848–1918) / Nelya Svitlyk // Naukovyy visnyk UzhNU. Seriya istoriya. – Vyp. 24. – Uzhhorod, 2010. – S. 198–207.
20. Svitlyk N. Kulturni kontakty mizh zakhidnoukrayinskymy zemlyamy sere diny XIX – pochatku XX stolittya / Nelya Svitlyk // Pytannya istoriyi Ukrayiny. Zbirnyk naukovykh prats. – Tom 13 – Chernivtsi, 2010. – S. 231–237.
21. Sozanskyi I. Oleksandr Dukhnovych / Ivan Sozanskyi. – Lvov, 1908. – 24 s.
22. Studynskyi K. Aleksander Dukhnovych i Halychyna / Kyrilo Studynskyi // Naukovyy zbornyk «Prosvita». – Rochnyk 3. – 1924. – S. 28–103.
23. Studynskyi K. Korespondentsiya Ya. Holovatskoho v litakh 1850–1862 / Kyrilo Studynskyi // Zbirnyk filolohichnoyi sektsiyi NTSh. – T. 8–9. – Lviv, 1905. – 592 s.